

Péter Mihály

Csögör Lajos (1904–2003)

Csögör Lajos orvos, fogorvos, egyetemi tanár, a második világháború utáni erdélyi magyar nyelvű egyetem, az orvos- és gyógyszerészképzés megszervezésének vezetője, a Bolyai Tudományegyetem, majd a Marosvásárhelyi Orvosi- és Gyógyszerészeti Intézet első rektora, kiemelkedő közéleti személyiség, az erdélyi magyar értelmiség egyik köztiszteletben álló szellemi irányítója volt.

Szülei az anyaországból, a Dunántúlról telepedtek át Nagysármásra, ahol édesapja pékmester volt.¹ Nagysármás (jelenleg Sărmașu, Maros megye) egy nagyközség a Mezőség közepén, az idő tájt járási székhely volt.² Csögör Lajos ott született 1904. március 18-án.³ Elemi iskolába szülőfalujában járt, a középiskoláit a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban végezte, ott is érettségizett 1923-ban.⁴ Áprily Lajos, bár rövid ideig tanította, volt legkedveltebb tanára.⁵ Egyetemi tanulmányait Szegeden kezdte a Ferenc József Tudományegyetem (FJTE) Orvosi Karán. Az abszolutórium kézbevétele után, 1928-ban hazatért és beiratkozott a kolozsvári I. Ferdinánd Király Tudományegyetem Orvosi Karán a IV. évre. A két utolsó évet tehát még egyszer végigjárta az előírás szerint,⁶ végül ugyanott 1933. március 18-án megkapta az orvosi oklevelet. Doktori értekezése Nyulas Ferencnek (1758-1808), Erdély főorvosának életútjával és tevékenységével foglalkozik.⁷ Még abban az évben megkezdte a kolozsvári Fogászati Klinikán a fogorvosi képesítő tanfolyamot, aminek egy év volt az időtartama. A szakképesítést záró dolgozatában a mono- és poliradikuláris gangrénás fogak korszerű kezelését ismerteti.⁸ A fogorvosi képesítésének elnyerése után magánrendelőt nyitott Nagysármáson, amit egy évig működtetett.⁹ 1935-től 1940-ig fogorvosi rendelője mellett a neves nagyenyedi Bethlen Kollégium iskola-fogorvosaként tevékenykedett.¹⁰

¹ Románia Nemzeti Levéltára Maros Megyei Hivatala *Institutul de Medicină și Farmacie Târgu Mureș*. Fond 576, inv. 672, 674/1958. sz., 2-13. Autobiografie. Lista lucrărilor. (a továbbiakban: IMFTgM).

² Marosi Ildikó: A jelen tegnap kezdődött. Beszélgetés Csögör Lajossal. In: *A Hét Évkönyve 1978*. Bukarest, 1978, 28–31.

³ Nem március 8-án, mint ahogy az *A Hét 1978-as Évkönyvében* szerepel.

⁴ IMFTgM 1958: i.m. uo.

⁵ Marosi Ildikó: i.m. uo.

⁶ Az Angelescu oktatásügyi miniszter rendelete értelmében a Magyarországon szerzett diplomákat Romániában nem honosították

⁷ IMFTgM 1958: i.m. uo.

⁸ IMFTGM 1958: i.m. uo. A két tézist a dolgozatok jegyzékéből vettük át.

⁹ Marosi Ildikó: i.m. uo.

¹⁰ Szabó Attila, Vincze János: *Csögör Lajos*. Természettudományos Arcképcsarnok. Művelődés 1980, XXXIII. évf. 6. szám, 45. – *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. 1. kötet A-F, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981, 351.; *Ki kicsoda Aradtól Csíkszeredáig?* 1. köt. A-K, Pallas Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1986, 153.; *Magyar Nagy Lexikon*, 6. köt., Magyar Nagy Lexikon Kiadó, Budapest, 1998, 175.; Kapronczay K. (szerk.):

A második bécsi döntés (1940) után visszatért Kolozsvárra és állásért jelentkezett a Fogászati Klinikán, ahol azonnal alkalmazták (1940. szept. 11). Azt, hogy először gyakornoknak vagy egyenesen tanársegédnek nevezték ki, nem tudtuk tisztázni, mert mindkét lehetőségre találtunk adatot.¹¹ Amennyiben a valószínűbb első változat érvényes, akkor 1941. február 1-jétől lett tanársegéd. Hogy meddig volt az, abban az adatok megegyezően 1944 őszét jelölik meg. Az viszont egyértelmű, hogy 1943. július 1-jén Kopár Gerő főorvos a klinika vezetője, Ghidrai Liviusz IX., és Csögör Lajos X. fizetési osztályú tanársegéd. *Az Országos Orvosi Kamara hivatalos orvosi cím és Közegészségügyi Adattára az 1942. évre c.* kiadvány szerint dr. Csögör Lajos tanársegéd magánrendelőt tart fenn a Horthy Miklós (jelenleg Regele Ferdinand, de volt Horea és Ferenc József út is) 141 szám alatt,¹²a Gyergyay-féle házban.

1944. október 11-én a szovjet katonaság bevonult Kolozsvárra. Az egyetem a helyén maradt és tovább működött. Később Kopár Gerő eltávozott. A Fogászati Klinika vezetését Csögör vette át tanári minőségben és tartotta az előadásokat Kolozsváron már az 1944/45-ös tanévben. Közben október 13-án Csögört kinevezték Kolozs megye alispánjává. Ezt a tisztséget 1945 őszéig viselte. 1945. március 10-én az Egyetem itt maradt tanári kara „megválasztja” őt egyetemi tanárnak.¹³ Május 29-én megjelenik a Hivatalos Közlönyben a 406. és 407. rendelet.¹⁴ Előbbi elrendeli az I. Ferdinánd király Tudományegyetem visszatérését eredeti székhelyére, Kolozsvárra, ahol 1920-tól 1940-ig működött, míg utóbbi azt, hogy Kolozsváron magyar előadási nyelvű Állami Tudományegyetem létesüljön négy karral. A Nemzetnevelésügyi Minisztérium az 1945. június 4.-i keltezésű 137-581. számú rendeletével kinevezett a magyar egyetem ügyeinek intézésére egy 3 tagú bizottságot. Ennek Csögör professzor lett az elnöke, tagjai, pedig dr. Demeter János és dr. Jancsó Elemér voltak.¹⁵ Június 6-án megbízták Csögört a rektor hatáskörébe tartozó teendők ellátásával.¹⁶ A

Magyar Orvoséletrajzi Lexikon. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2004, 66.; Péter Mihály: *Az erdélyi fogorvoslás történetéből.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely (Mv.), 2006, 286-290.; Dr. Csögör István írásbeli közlése 2010. május 19.

¹¹ IMFTgM, Fac. de Medicina Francz Jozsef Cluj. Fond 576, inv. 673, 1293/1940, 2-33. – ROLMI 1958 i.m. uo. – Felhívjuk a figyelmet arra, hogy Csögör Lajos professzorról sokan és sokat írtak. E tény, valamint a háború utáni zavaros állapotokat figyelembe véve több esetben, életrajzában eltérő illetve pontatlan adatokat találunk, esetenként tévedéseket is, például még a születésének és halálának időpontjával kapcsolatban is. Eredeti dokumentumok nélkül ma már ezeket nem lehet tisztázni.

¹² Bakács Gy. (szerk.): *Az országos Orvosi Kamara hivatalos orvosi Cím- és Közegészségügyi Adattára az 1942. évre.* Grafika Nyomda, Nagyvárad.

¹³ IMFTgM 1958: i.m. uo.

¹⁴ Monitorul Oficial nr. 119 din 29. mai 1945. Decretul Nr. 406, 407/1945.; Csögör Lajos: *Lapok a Bolyai Egyetem történetéből* VII. Erdélyi Figyelő 1990, II. évf., 17-18 sz., 16-17.; Barabás B., Joó R. (szerk.): *A Kolozsvári Magyar Egyetem 1945-ben.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990, 75-76.

¹⁵ Barabás B., Joó R. i. m., 81. – Csögör L.: *Visszapillantás – önvizsgálat.* In: Barabás B., Péter M., Péter H. Mária (szerk.): *A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészképzés 50 éve. Adatok, emlékezések.* Teleki László Alapítvány, Budapest, é. n., [1995], 11-26.

¹⁶ Barabás B., Joó R.: i. m. 89.

Nemzetnevelésügyi Minisztérium által történt hivatalos professzori kinevezésére 1945. szeptember 22-én került sor. 1945. november 1-jén a minisztérium hivatalosan kinevezi rektornak és megerősíti az egyetemi tanári tisztségben.¹⁷ Így Csögör Lajos professzor 1945-től 1948-ig a kolozsvári Magyar Tannyelvű Állami Egyetem, illetve 1945 decemberétől az új elnevezése szerint a Bolyai Tudományegyetem első rektora volt. Mikor 1945 végén az Orvosi Kar átköltözött Marosvásárhelyre, Csögör professzor rektorként még Kolozsváron maradt, de hetente átjárt Marosvásárhelyre előadásait megtartani az orvoskari hallgatóknak és a posztgraduális fogorvosi szakképesítésen résztvevő orvosoknak illetve a Fogászati Klinika munkáját tanszékvezetőként irányítani. Marosvásárhelyre csak 1949 őszén költözött le a családjával együtt, tehát a tanügyi reform utáni évben.¹⁸

Az 1948-as tanügyi reform¹⁹ az orvostudományi karokat, az újonnan létesített fogorvostudományi és gyógyszerészeti karokkal együtt, önálló oktatási egységekké vonta össze: Institutul de Medicină și Farmacie (IMF) azaz Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet (OGYI) néven. Így jött létre Marosvásárhelyt a MOGYI is, elválva a Bolyai Tudományegyetemtől. Előbbinek továbbra is Csögör professzor maradt a rektora 1949-ig, míg utóbbinak Kolozsváron 1948-tól Balogh Edgár professzor lett a rektora.

A tanügyi reformot követő alapvető változások az orvos- és gyógyszerészképzésben még alig öltöttek alakot, amikor 1949. november 3-án az állambiztonsági szervek Csögör professzort, a MOGYI rektorát Marosvásárhelyt letartóztatták és koholt vádak alapján többet magával (Kurkó Gyárfás a Magyar Népi Szövetség elnöke, Méliusz József kolozsvári író, színházigazgató, Demeter János dékán, Jordáky Lajos egyetemi tanárok, Balogh Edgár a Bolyai Tudományegyetem rektora, Korpárich Ede a Kaláka Szövetkezeti Központ volt elnöke, Szász Pál az Erdélyi Magyar Gazdák Egyesületének volt elnöke) bebörtönözték. Letartóztatásának körülményeiről, a kihallgatásokról, a börtönök megalázó, embertelen életkörülményeiről, arról, hogy mivel vádolták, hány évre ítélték nem kívánt beszélni, pedig többször is kérdeztem, de mindig másra terelte a szót. Ezt megértettem és tovább erről nem faggattam.²⁰ Sajnos a fenti kérdésekről – főleg az ítéletről és a kiszabott évek számáról – eltérő adatok találhatóak a közkézen forgó munkákban, cikkekben. E vonatkozásban figyelemre méltó adatok találhatóak egyik cellatársának börtönnaplójában.²¹ Csögör professzor, István fiától kért adatok alapján

¹⁷ Az eredeti okmányokat nem találtuk meg.

¹⁸ Péter M.: i. m. 286-290.

¹⁹ Monitorul Oficial Nr. 177 din 3 aug. 1948. Decretul Nr. 175. – Péter M.: i.m. 188-195.

²⁰ Csögör Lajos szóbeli közlése 1995. aug. 7-8-9; 2000. máj. 23; 2000. nov. 2. – Lázok J., Vincze G. (szerk.): *Erdély magyar egyeteme 1944-1949*. II. köt., Custos- Mentor, Mv., 1998, 268-272.

²¹ Demeter Zajzon Mária: *Zsilava oduiban. Részlet Demeter János börtönnaplójából* Honismeret 1996, XXIV. évf., 1. sz. 58-70.

több kérdést sikerült pontosítani. Két ítélet volt, az első két évre, a második hazaárulásért hat évre ítélte el. A börtönökben (Jilava, Gencea, Ocnele Mari, Văcărești és mások) töltött idő megszakítás nélkül 5 év és 7 hónap volt. Mivel börtönveiről rövidesen megjelenik egy kötet, ezt a kérdést ennyivel lezárjuk.²² 1955. május 27-én kegyelembe részesült (Bilet de Liberare Nr. 359/955), és ezt követően visszahelyezték professzori állásába a MOGYI Fogászati Klinikájára. Egy évre rá, 1956. június 16-án a bukaresti Katonai Törvényszék az 1954. április 26-i ítéletet (Sentința penală Nr. 502/954 din 26.04.1954, crima de înaltă trădare, art. 184 cp.) megsemmisítette, előzetes politikai és jogi rehabilitációja után kimondta ártatlanságát és minden további eljárást megszüntetett ellene (Sentința Nr. 673 din 1956 iunie 16: „achită de orice penalitate pentru crima de înaltă trădare...”). Tehát Folytathatta oktatói és tudományos tevékenységét.²³

1964-ben tiltakozása ellenére másodszor is kinevezték a MOGYI rektorának, de amikor 1967-ben nagyobbik fia külföldön maradt, a felsőbb szervek elfogadták lemondását e tisztségről. A Fogászati Klinikát, utóbb a Konzerváló Fogászati és Fogágybetegségek Klinikáját 1973-ig vezette, majd ekkor nyugalomba vonult, de doktoranduszait tovább is irányította. Mivel a második világháború végét, ma már nehezen érthető és követhető igen ellenmondásos időszak követte, szükségesnek véljük, hogy a Csögör professzor rektori tevékenységével kapcsolatosan említett adatokat összegezzük. Tehát kétszer és két intézménynél töltötte be ezt a felelősségteljes vezető tisztséget. Először 1945 és 1948 között a kolozsvári magyar előadási nyelvű Állami Tudományegyetemnek, – amely még az év decemberétől felvette a Bolyai Tudományegyetem nevet – majd 1948-tól megszakítás nélkül 1949. november 3-ig a MOGYI-nak volt rektora. Másodszor 1964. szeptember 15. és 1967. szeptember 15. között ismét ezt a tisztséget töltötte be a MOGYI-ban.

Nyugdíjba vonulása után jutott ideje arra, hogy barátai sürgetésére, papírra vesse a kolozsvári Magyar Egyetem megszervezésével kapcsolatos emlékeit. A kéziratot véleményezés és lektorálás végett kolozsvári barátainál hagyta és feleségével Magyarországra utazott, hogy részt vegyen Szegeden díszdoktorrá avatásán, ami 1985. október 22-én történt. Előadásának címe: „*Egyetemünk alapítása és az orvoscépzés*” volt. Ott tudta meg, hogy Kolozsváron, egy házkutatás során kéziratát az állambiztonsági szervek elkobozták.²⁴ Bár a kézirat csak igazat és semmi olyant nem tartalmazott, ami a román állam törvényeibe ütközne, többek tanácsára nem

²² Dr. Csögör István írásbeli közlése 2010. május 19.

²³ ROLMI 1958 i.m., uo. – *Institutul de Medicină și Farmacie din Tîrgu-Mureș 1945-1967*. IMF Tg. Mureș, 1967, 58, 61, 120-126.

²⁴ Lázok J., Vincze G. (szerk.): *Erdély magyar egyetem 1944-1949*. I. köt., *Csögör Lajos emléirata. Dokumentumok 1944-1945*. Custos kiadó, Mv., 1995, 112-118.

tértek haza. Utolsó marosvásárhelyi lakásuk a Rákóczi Ferenc (jelenleg Avram Iancu) utca 5 szám alatti családi házban volt. Budapesten telepedtek le, a Kitaibel Pál utca 11. szám alatti társasház II. emeletén levő szép tágas öröklakásban, ahol szívesen elbeszélgetett régi ismerőseivel, volt tanítványaival az „otthoni dolgokról”. Mindenre és mindenkire emlékezett, minden érdekelte, ami szülőföldjén történt.²⁵ Lélekben mindig ott élt. Csaknem századik évébe lépett, amikor 2003. július 8-án, Budapesten csendesen megpihent.²⁶ A Budaörsi Újtemetőben helyezték örök nyugalomra július 12-én, felesége mellé. Marosvásárhelyről két tanítványa Bocskay István és Kovács Dezső fogorvos professzorok vitték az utolsó üdvözlőtemetetésére.

Mint embert, legközelebbi munkatársa és utóda, Bocskay István professzor, búcsúztatójában így jellemezte: „Ő volt az az intézetvezető, aki mélységes humanizmusával, bölcsességével, nyugalomával fegyelmet, ugyanakkor kellemes munkaléggörte teremtett – több évtizeden át – azokban a közösségekben, amelyeket irányított [...]. Csögör professzor több évtizede áttelepült Magyarországra. Mégis úgy éreztük, hogy haláláig köztünk maradt. Többszöri látogatásaink során meggyőződünk arról, hogy mindvégig megőrizte teljes szellemi frissességét, jó kedélyét. Úgy éreztük, hogy erőt ad az itthoni munkához, küzdelmeinkhez [...]. Örökké fiatal szíve 99 éven át Erdélyért dobogott [...].²⁷

Csögör professzor szakmai tevékenysége öt pontba foglalható össze: 1. szakorvosképzés és továbbképzés illetve az oktatók utódainak nevelése; 2. fogorvosi alapismeretek tanítása az orvosi karok hallgatóinak, majd az újrendszerű fogorvostan- hallgatóknak; 3. fogászati szakdolgozók képzése; 4. tudományos kutatás; 5. tudományszervező és terjesztő tevékenység. E mellett a mindennapi klinikai munkát is végezte.

Sokrétű munkásságának fő érdeme az egyetemi szintű oktatás szervezése és maga az oktatás volt. Mint arra már utaltunk a posztgraduális fogorvosképzés már az 1945/46-os tanévben megkezdődött a marosvásárhelyi Fogászati Klinikán és 1962-ig tartott. Közben 1948-ban létrehozták a Fogorvosi Kart, ahol beindult az újrendszerű fogorvosképzés (érettségi után 5-6 éves időtartammal), aminek megszervezésében jelentős szerepet játszott, mint a tanügyi reform országos előkészítő bizottságának tagja. Csögör professzor mindkét oktatási formában aktívan vett részt, kivéve a politikai fogolyként börtönben töltött éveket, amikor volt munkatársai helyettesítették.²⁸ Az ártatlanul elszenvedett embert próbáló évek nem tudták se

²⁵ Csögör Lajos szóbeli közlése 1995. aug. 7-8-9; 2000. máj. 23; 2000. nov. 2.

²⁶ Halotti anyakönyvi kivonat 775/2003 sz. – Halálának időpontja 2003. július 8. és nem 2002. november 4., ahogy a *Magyar Orvoséletrajzi Lexikon*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2004, jelzi.

²⁷ Bocskay I.: Búcsú dr. Csögör Lajos professzortól. *Népújság*. LV. évf., 159. (15426) sz., 2003. július 11

²⁸ Bocskay I.: *Konzerváló Fogászati és Parodontológiai Klinika*. In: Péter M.: *Az erdélyi fogorvoslás történetéből*. Mentor Kiadó, Mv. 2006, 210-213.

jellemét, se munkaképességét megtörni. Rehabilitációja után Guzner Miklóssal és Mészáros Gézával jegyzetet írt az orvoskari hallgatók számára *Fogászat* címen.²⁹ Ez idő tájt szünetelt Marosvásárhelyt az 1948-as tanügyi reform által beindított újrendszerű fogorvosképzés, mivel azt 1951 őszén városunkban megszüntették. Így érthető, hogy a fent említett egyetemi jegyzet az orvoskari (általános- és gyermekgyógyászati kar) hallgatók számára készült.

Az 1960/61-es tanévben újraindították a MOGYI-n az újrendszerű fogorvosképzést. Ezt követően 1962-ben bevezették ugyanott a kétnyelvű oktatást (magyar vagy román nyelvű előadások és csak román nyelvű gyakorlatok). Ez a két „jól időzített” esemény megoldhatatlannak tűnő problémát és óriási felelősséget rótt Csögör professzor vállára. Hiszen a Bolyai Tudományegyetem Orvosi Karának Marosvásárhelyre való átköltöztetése miatt már megvádolták a magyar nyelvű egyetemi oktatás „elárulásával” és sok egyébvel. A fogorvosképzésben a probléma kettős volt: új tanszékeket kellett létrehozni, felszerelni és tanszemélyzettel, illetve szakdolgozókkal ellátni. Csögör professzor nemcsak az egész kar szervezését végezte, egy-két tapasztalt munkatársával, de ő maga effektíven két tanszék, esetenként hármat is vezetett. Ez is a tanszemélyzet nagy hiányára utal. E kérdés megoldása szintén két problémát vetett fel. Egész egyetemi munkásságának egyik fő célkitűzése az volt, hogy Erdélyben helyreállítsa és fejlessze a magyar egyetemi oktatást és ehhez magas képzettségű oktatókat, biztosítson. Ezért leendő munkatársait tudásuk, munkájuk és jellemük szerint ítélte meg. Nem ismert nemzeti, vallási megkülönböztetést. Nemzetiségi szempontból e két ellenmondásosnak tűnő kérdést (a magyar vonal megtartása, fejlesztése, a román vonal kiépítése) bölcsességgel, magas igényességgel és mély humanizmussal oldotta meg, a mindenkori lehetőségek keretében. Erre szükség is volt, hiszen a posztliceális fogorvosképzés és a kétnyelvű oktatás bevezetésének periódusában csak a MOGYI fogorvosi tantestülete több mint 10 román anyanyelvű kollégával bővült.³⁰

Tudományos tevékenysége sokoldalú.³¹ Mint már láttuk, központi kérdése a fogszuvasodás és a szájbetegségek megelőzése volt. Külön kiemeljük, hogy már, mint fiatal nagyenyedi iskolafogorvos, de később is, mint egyetemi tanár különös gondot fordított az iskoláskorúak e vonatkozásban történő nevelésére.³² A száj- és fogbetegségek megelőzése céljából, színvonalas, de közérthető hasznos ismeretterjesztő munkát írt, amit az Állami

²⁹ Függelék 8. szám.

³⁰ Péter M.: i.m. 196-201.

³¹ Bocskay I.: *Fogorvosképzés Marosvásárhelyen*. In: Tankó A., Péter M. (szerk.): *Genersich Antal Emlékkönyv születésének 150. évfordulója alkalmából. Adatok a romániai magyar orvosok és gyógyszerészek munkásságáról*. Genersich Alapítvány, Budapest és az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztálya, Mv. 1994, 96-98, 106, 113, 142, 144, 156, 159.

³² Függelék 3. szám.

Könyvkiadó 1949-ben tett közzé.³³ Ő volt országos viszonylatban az első, aki az 1960-as években kezdeményezte a marosvásárhelyi vezetékes ivóvíz fluoriddal való dúsítását, aminek következtében 30%-kal csökkent az iskoláskorú gyermekek caries gyakorisága.³⁴ A helyes szájápolásról írt munkái, az ivóvíz fluorozásával a fogszuvasodás megelőzésében elért eredményei a maguk idején úttörők voltak és ma is helytállóak.³⁵

A Konzerváló Fogászati Klinika tudományos életében jelentős hangsúlyt kapott a Csögör professzor kezdeményezésére létrehozott és a klinika keretében működő Fogkórszövettani és Mikrobiológiai Kutatólaboratórium. Ennek munkáját megfelelő mennyiségű reagens és a bukaresti optikai művek (IOR) által Siemens licenc alapján gyártott kutató mikroszkóp biztosította. Csögör professzor nyugdíjazása (1973) után a laboratórium vezetését Bocskay professzor vette át, mely napjainkig az egyedüli egység az országban, ahol – immár több mint négy évtizede – fogkórszövettani kutatások folynak. Kutatásaik színvonalát bizonyítja, hogy több nemzetközi kongresszus (Madrid 1965, Párizs 1973 és 1992, Hamburg 1980, Gödöllő 1986, Budapest 1987, 1993, 1996, Athén 1988) tűzte napirendre eredményeik bemutatását.³⁶

A fogorvos-tudományi dolgozatai a következő szaklapokban jelentek meg: Orvosi Szemle (Kolozsvár), EME Orv. Értesítő, Orvosi Szemle- Revista Medicală (Marosvásárhely), Stomatologie, Fogorvosi Szemle (Budapest).

A marosvásárhelyi Fogorvostudományi Karon a doktorátus vezetői minőséget elsőként Csögör professzor kapta meg 1965-ben. Ezzel lehetőség nyílt a kar tanszemélyzetének a tudományos fokozat megszerzésére és ez által magasabb oktatói beosztás elérésére. De éltek a lehetőséggel más egyetemi központokban dolgozó kollegák is. Csögör professzor irányításával a következő fogorvosok nyertek doktori fokozatot: Cristoloveanu Radu 1970, Marosvásárhely; Bordeanu Ioan 1970, Temesvár; Bocskay István 1971, Marosvásárhely; Grivu Ovidiu 1971, Temesvár; Mocanu Venera 1971, Marosvásárhely; Monea Alexandru 1974, Marosvásárhely; Sculeanu Anton 1975, Marosvásárhely; Cleante Elena 1979, Marosvásárhely és Borzea Dorin 1982, Kolozsvár.

Mivel az érdeklődés a tudományos fokozat megszerzése iránt nőtt, 1970-ben Guzner professzornak is megadták a doktorátus vezetői jogot. Sajnos korai halála miatt csak egy

³³ Függelék 6. szám.

³⁴ Bocskay I.: *Konzerváló Fogászati és Parodontológiai Klinika*. In: Péter M. i.m., 212

³⁵ Bocskay I., Matekovics Gy.: *Erdélyi magyar fogorvostudományi kutatások az 1945-1990 közötti időszakban*. In: Feszt Gy.(szerk): *Fejezetek az erdélyi magyar orvostudomány történetéből: kutatások 1945-1990 között*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2010, 164-165, 171-172; – Murray J. J. et al.: *Fluorides in caries prevention*. Third Edition 1991, Butterworth – Heinemann, Oxford 1991, 80-81, 83-84; – Bocskay I., Matekovics Gy.: *Fog- és szájbetegségek megelőzése*. EME, Kolozsvár 1999, 47.; – Nyárasdy I., Bánóczy J.(szerk.): *Preventív fogászat*. Medicina Könyvkiadó, Budapest 2009, 101.

³⁶ Bocskay I.: *Konzerváló Fogászati és Parodontológiai Klinika*. In: Péter M.: i.m. 210-213.

doktoranduszának, közeli munkatársának, a későbbi Ieremia professzornak sikerült nála még 1970-ben értekezését megvédenie. Doktoranduszai közül Cseh Zoltán 1974-ben, Bozac Ileana 1976-ban és Toszó Sarolta 1979-ben Csögör professzornál szerezte meg a doktori címet.³⁷

Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy országunkban, 1969-ben megalakult, más szakakadémiákkal párhuzamosan, az Orvostudományi Akadémia. Ennek rendes tagjává és ugyanakkor alelnökévé is megválasztották Csögör professzort. A Román Tudományos Akadémia Marosvásárhelyi Kutatóállomása ekkor átkerült az Orvostudományi Akadémia hatáskörébe. Ennek igazgatói tisztségét 1969 és 1973 között Csögör professzor látta el, jelentősen hozzájárulva ezen intézmény fejlődéséhez.³⁸

Tagja volt 1937-től az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek. 1946. november 8-án beválasztották az igazgató választmányba, majd 1948. június 19-én a „hetes bizottság” vagy „intézőbizottság” tagja lett és az maradt az 1949-ig az Egyesület önkényes megszüntetéséig Csögör professzor Miskolczi Dezsővel együtt szerkesztette az *Értesítő a Bolyai Egyetem Orvostudományi Karának és az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának munkájáról* c. kiadványsorozat 1948-ban megjelent 63. kötetét.³⁹ (1. ábra). Főszerkesztője volt 1964–67 között a Marosvásárhelyt megjelenő kétnyelvű *Orvosi Szemle–Revista Medicală* c. folyóiratnak. Szerkesztőségi tagja volt a *Stomatologia* c. országos folyóiratnak 1959-től az 1973/6. számmal bezárólag. 1948-tól a Magyar Fogorvosok Társaságának tiszteleti tagja, 1969-től a Román Orvosi Akadémia tagja, illetve elnökségi tagja.

Csögör Lajos professzor jelentős közírói és szerkesztői tevékenységet is kifejtett. Munkatársa volt az *Erdélyi Fiatalok* (1930–1940) c. havi, majd negyedévi folyóiratnak, szerkesztőségi tagja a *Falvak Népe* (1932–33) és felelős szerkesztője a magyarpárti ellenzékét képviselő *Ellenzéki Közlöny* két utolsó számának (1933–34). Ez utóbbi lapot a negyedik szám után betiltották, Csögör Lajos fiatal fogorvost, pedig törvény elé állították államellenes uszítás vádjával. Az ügyész ötévi elzárás kiszabását kérte hazaárulás címén. Csak Szegő Imre védőügyvéd ügyességén múlt, hogy ez alkalommal, felmentéssel végződött a tárgyalás.⁴⁰ Számos cikke jelent meg a napisajtóban, az orvosi etika, az ifjúság nevelése és az orvosképzés kérdéseiről.

³⁷ Péter M.: *Az erdélyi fogorvoslás történetéből*. i. m. 235-238.

³⁸ Feszt T.: *A Román Akadémia Marosvásárhelyi Kutatóállomása*. In: Barabás B., Péter M., Péter H. Mária i. m. 268-269.

³⁹ Péter Mihály, Péter H. Mária: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának százéves tevékenysége 1906-2006*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2006, 32, 52-53, 55.

⁴⁰ Dankanits Ádám: *Együtt a közös úton. Beszélgetés Csögör Lajossal*. A Hét, 6. évf. 4. sz., 10, 1975 jan. 24. – Marosi Ildikó: i. m. 29.

Csőgör professzor a felsoroltakon kívül jelentős közéleti tevékenységet is kifejtett. Mint említettük, az 1944-es főhatalomváltás után, fontos közigazgatási állást töltött be, alispánja volt Kolozs megyének. Tagja volt a Magyar Népi Szövetség „százas” intézőbizottságának. 1948. március 28-ától gyakorlatilag 1949. november 3-ig, letartóztatásáig (egy adat szerint e minőségét csak 1952. november 30-án szüntették meg) tagja volt a Nagy Nemzetgyűlésnek, majd 1965–1975 között ismét tagja lett. A Nagy Nemzetgyűlés keretében több magas feladatkört látott el. Így 1948-tól az Országos Egészségügyi Tanács (Consiliul Sanitar) tagja, illetve az Egészségügyi és Népjóléti Bizottság alelnöke. A Magyar Autonóm Tartomány ARLUS- szervezetének elnöke.

Politikai tevékenységéről is említést kell tenni. Szakmai, politikai, közigazgatási és közéleti vonalon történő gyors felemelkedését nem csak kiváló szakmai felkészültségének, közismert jó szervezőképességének és becsületességének köszönhette, hanem baloldali beállítottságának, széleskörű politikai látókörének és magas szintű összeköttetéseknek is. A marxista, szocialista tanokkal, törekvésekkel már orvostanhallgató korában megismerkedett. Ezekben nem célt, hanem eszközt látott a szegénység felszámolására, a nemzeti kisebbségek jogegyenlőségének igazságos megoldására, egy új, egy jobb világ megteremtésére. 1930-tól bekapcsolódott az „Erdélyi Fiatalok” tevékenységébe. Egyik előadásában, majd cikkében felveti a szocializmus tanulmányozásának szükségességét. Részt vett a baloldal megszervezésében (Magyar Párti Ellenzéki mozgalom, Ellenzéki Közlöny sajtóorgánum), az antifasiszta küzdelemben. Politikai tevékenységéről részletesen beszámol több írásban.⁴¹

Hullámzó életútját és széleskörű, jóhiszemű tevékenységét csak az értheti meg igazán, aki a második világháború utáni években Romániában kialakult politikai, gazdasági és főleg nemzetiségi törekvéseket ismeri.

Munkásságát több magas kitüntetés adományozásával ismerték el. Így például a Munka Érdemrend III. fokozata (1958), majd II. és I. fokozata, a Szocialista Munka Hőse (1971), Érdemes Orvos (1972), a Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem honoris causa doktora (1985), 1995. június 3-án a Bolyai Tudományegyetem alapításának 50. évfordulója alkalmából a Budapesten rendezett emlékülésen Pro Cultura Hungarica kitüntetést kapott, ugyanazon évben október 23-a alkalmából a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjét adományozták számára, 2000-ben a Pápai Páriz Alapítvány kuratóriuma és az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya elsőként neki ítélte oda a Pápai

⁴¹ Dankanits Ádám i.m., uo. – Marosi Ildikó i.m., uo. – László Ferenc, Cseke Péter (szerk.): *Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták (1930-1940)*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986, 50, 51, 173, 204, 227, 370, 379, 416, 457.

Páriz Emlékérmét. Mikor utoljára találkoztunk, elmondta, hogy ez a kitüntetés áll legközelebb szívéhez, nemcsak Nagyenyed miatt, hanem azért is, hogy látja, hogy „otthon” még számon tartják.⁴² Végül 2004-ben az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályának április 15-17 között Kolozsváron tartott évi tudományos ülésének megnyitóján a marosvásárhelyi Stúdium Alapítvány elsőként őt tüntette ki „post mortem” Miskolczy Dezső Emlékplakettel és díjjal.⁴³ Az Erdélyi Múzeum Egyesület Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya 2005-ben egy díjat alapított, a három kar legkiválóbb végzős hallgatói kitüntetésére. Ezt egyetemünk első rektorának tiszteletére és emlékezetére „Csögör Lajos-díj”-nak nevezték el. A díj és az oklevél átadására évente egyszer kerül sor a Vártemplomban, az évzáró ünnepség keretében tartott ökuménikus istentisztelet alkalmával. A Csögör Lajos díjat először 2006. június 24-én osztották ki. A megtisztelő kitüntetésben Végh Júlia (Általános Orvosi Kar), Madaras Balázs (Fogorvostudomány Kar) és Murvay Csilla Ünige (Gyógyszerészeti Kar) részesült.⁴⁴ (2. ábra).

Szükségesnek tartjuk Csögör professzor családját is röviden megemlíteni, hiszen jóban-rosszban mellette álltak, segítették munkáját. Felesége Csögör Erzsébet (született Falk, Kolozsvár 1911. november 4.), pszichológus volt. A kolozsvári Lélektani Intézetében dolgozott és az ahhoz tartozó Óvónőképző Intézet igazgatónöje volt (1945-49), majd a marosvásárhelyi OGYI-ban tanított (1949-53), ezt követően 1961-től nyugalomba vonulásáig (1973) ugyanott a Pedagógiai Főiskola Lélektani Tanszékének előadótanára. Számos cikke jelent meg a gyermeklélektan kérdéseiről. Budapesten húnyt el 1996. március 19-én.⁴⁵ Két fiúk van: András és István. András fogorvos, költő, 1967-ben Németországba távozott, jelenleg ott és Svájcban él. Egy egyetemista fia van. Két verses kötete jelent meg: *Versek*. (Balassi Kiadó, Budapest 1997) és *Gondolatok fekete kabátban* (ua., uo. 2005). Másik fiúk, István, orvos, a MOGYI Élettani Tanszékén volt gyakornok, ezt követően a Román Akadémia Marosvásárhelyi Kutatóállomásán kutató, majd főkutató volt. Számos dolgozata jelent meg hazai és külföldi szaklapokban. A szérumalbumin szállító funkciójáról szóló könyve román (*Funcția de transport a serumalbuminei*. București, Ed. Acad. RPR, 1972) és orosz nyelven (1975) jelent meg. 1977-ben Németországba távozott. A münsteri Institut für Arterioskleroseforschung-ban és az egyetem Belgyógyászati Klinikáján dolgozott, majd belgyógyászként rendelőt nyitott. Fiúk (1967) fogorvos, leányuk (1969) biotechnológus.⁴⁶

⁴² Péter Mihály, Péter H. Mária i.m. 96.

⁴³ Péter Mihály, Péter H. Mária i.m. 104.

⁴⁴ Péter Mihály, Péter H. Mária i.m. 105, 106, 109.

⁴⁵ RMIL i.m. 350-351. – *Ki kicsoda Aradtól Csíkszeredáig?* i.m. 152, 153 – Új Magyar Életrajzi Lexikon I. köt. A-Cs. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001, 1186. –Todea Ana, Fülöp Mária, Avram Monica: Oameni de știință mureșeni. Biblioteca Județeană Mureș, Târgu-Mureș, 2004, 114.

⁴⁶ Dr. Csögör István írásbeli közlése 2010. május 19.

Azt, hogy második világháború után Kolozsvárt magyar egyetem maradt, illetve jött létre két vezető személyiségnek és munkatársainak köszönhető. A FJTE helybemaradása utolsó rektorának, Miskolczy Dezső professzornak tulajdonítható, aki 1944. szeptember 15-i tanácsülésen ezt kimondta.⁴⁷ Csögör professzor sokoldalú életművének, pedig egyik legkiemelkedőbb megvalósítása az volt, hogy a kolozsvári magyar tannyelvű Állami Tudományegyetemet, a későbbi Bolyai Tudományegyetemet megalapította, illetve megszervezte. Ő lett ennek, majd az Orvosi Karból Marosvásárhelyen létrehozott OGYI-nak is első rektora.

Csögör professzor életrajzát egy önmagáról írt értékeléssel zárjuk: „*Munkám lényegének azt tartom, hogy az anyanyelvű oktatás továbbvitelével és törvénybe iktatásával lehetőséget biztosítottunk arra, hogy több ezer fiatal akadály nélkül kezdhesse meg és végezhesse tanulmányait. Hogy ma több ezer magyar szakember dolgozik a kulturális élet legkülönbözőbb területein, az a mi munkánk érdeme is, és örülök, hogy részese lehettem ennek a munkának.*”⁴⁸

Csögör Lajos maradandó munkájával elévülhetetlenül beírta nevét nemcsak az erdélyi, hanem az egyetemes magyar felsőoktatás- és tudománytörténetbe.

* * *

A kézirat leadása után (2010. június 7), történt még két olyan esemény, amely a már említett Csögör-díjon kívül jelentősen hozzájárulhat a Csögör professzor emlékezetének megőrzéséhez. Az egyik, a Csögör Lajos Emlékkonferencia, a másik, pedig Csögör Lajos börtönévei 1949-1955 c. kötet megjelenése volt.

Az emlékkonferencia kezdeményezője és a szervezőmunka irányítója, az ünnepeltnek a tanszéki utódja, Bocskay István professzor volt. A szervezést az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Egészségügyi Szakbizottsága, valamint a Stúdium Alapítvány végezte. Az emlékülésre 2010. november 12-én, 18 órakor került sor, Marosvásárhelyt a Kultúrpalota Kistermében, nagyszámú érdeklődő jelenlétében, a Magyar Tudomány Napja Erdélyben 9. Fórumának keretében. Az ülésen részt vesz Csögör András, az ünnepelt idősebbik fia és családja. Kisebbik fia, István egészségi okok miatt nem vehetett részt a konferencián. Az ülést Egyed-Zsigmond Imre professzor, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály elnöke vezette. Az emlékülés jelentéktelen

⁴⁷ Lázok János, Vincze Gábor: i.m. I. köt. 120-121. – Jung János, Egyed-Zs. Imre (szerk.): *Viharban. Száz éve született Miskolczy Dezső*. Procardia Kiadó, Mv., 1994, 5-70. – Függelék 21.szám.

⁴⁸ Csögör Lajos: *Lapok a Bolyai Egyetem történetéből. (XIX.)*. Erdélyi Figyelő 1992, IV. évf., 2. szám, 4.

módosítással, a meghirdetett programnak megfelelően zajlott. Az ülésvezető bevezető szavai után, Bocskay István *Csögör Lajos az egyetem alapító* című előadása hangzott el, ezt követően Kilyén Ilka egy Csögör András verest adott elő, majd Péter Mihály *Csögör Lajos tudományos munkásságát* ismertette. A *Csögör Lajos börtönévei* c. kötetet⁴⁹ Feszt György mutatta be. Ezután a Csögör professzonnal készült interjúból DVD-re rögzített részletek vetítésére került sor „Hangemlékek” címen. Végül Csögör András köszönetet mondott a szervezőknek és a jelenlévőknek édesapja emlékének felidézéséért. Az emlékülés a Művészeti Középiskola tanulói által előadott szimfonikus zeneszámmal ért véget.

A második esemény a már említett Csögör Lajos börtönéveiről szóló kötet megjelentetése és bemutatása volt. Arról, hogy a dokumentum értékű kortörténeti könyv megjelenés előtt állt, már tettünk említést dolgozatunk első részében, de csupán a véletlen szerencsének köszönhető, hogy megjelentetését és bemutatását az emlékkonferenciával össze lehetett egyeztetni. A kötetet Csögör István állította össze és vezette be, Barabás Bélának Csögör professzonnal készült terjedelmesebb kép-hang interjúja alapján, melynek az itt közölt részét Veress Zoltán szerkesztette, Benkő Samu pedig kortörténeti bevezető tanulmányt írt hozzá. Az interjúnak a börtönéveket felidéző része a könyvhöz mellékelt DVD-én is megtalálható.

A kötetet Feszt György professzor 2010. november 20-án, Kolozsváron is bemutatta, szintén a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály kolozsvári programja alkalmával.

Függelék

Szemelvények Csögör Lajos életrajzi és szakmai írásaiból, dolgozataiból

1. **Csögör Ludovic:** *Viața și opera protomedicului ardelean Nyulas Francisc*. Teză de doctorat. Cluj 1933. Tipărit, 32 pagini. Románia Országos Levéltára Maros Megyei Igazgatóság. Institutul de Medicină și Farmacie Tg. Mureș. Fond 576. inv. 672., 674 A/34/1958, 2-13. Autobiografie. Lista lucrărilor.
2. **Csögör Ludovic:** *Tratamentul gangrenei dinților mono și poliradicular*. Teză de specializare. Cluj 1934. Manuscris 12 pag. Uo.
3. **Csögör Lajos:** *Az iskolafogorvosi intézmény mai állása*. EME Orv. Értesítő, 1937, XLVIII. köt. 102-117.

⁴⁹ Csögör István: *Csögör Lajos börtönévei 1949-1955*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2010; terjedelme 143 oldal, mérete 20,5 cm; Függelék: Eseménytörténet – dátumokban; Névmutató; Melléklet: 8 dokumentum fénymásolata, DVD.

4. **Csögör Lajos:** *Előszó.* In: Barabás B., Joó R. (szerk.): A Kolozsvári magyar egyetem 1945-ben. Magyarságkutató Intézet, Budapest 1990, 10-17.
5. **Csögör Lajos:** *A nép egyeteme.* Kiadja a Romániai Magyar Írószövetség. Minerva, Cluj-Kolozsvár é.n. [1947], 1-6.
6. **Csögör Lajos:** *Vigyázz a fogadra ! A helyes szájápolás.* Állami Könyvkiadó, Bukarest, 1949, 1-32 .
7. **Csögör Lajos,** Guzner Miklós: *Új irányzatok a pulpa biológiájában és kezelésében.* Orvosi Szemle (Marosvásárhely) 1957, III.évf., 4-5. sz., 157-162.
8. **Csögör Lajos,** Guzner Miklós, Mészáros Géza: *Fogászat.* OGYI Marosvásárhely, 1958, Könyvomas jegyzet, 1-152.
9. **Csögör L.,** N. Guzner: *Frecvența cariilor și malocluziilor observate la 2392 de elevi din Țirgu Mureș.* Stomatologia, 1959, vol. VI., 4, 287-292.
10. **Csögör L.,** N. Guzner: *Corelația dintre morbiditatea prin carie și conținutul în fluor al apei de băut.* Stomatologia, 1960, vol. VII., 1, 83.
11. **Csögör L.,** St. Bocskay: *Posibilitățile actuale de aplicare a exstirpării vitale a pulpei dentare într-o singură ședință.* Stomatologia, 1965, vol. XII., 1, 27-30.
12. **Csögör L.,** N. Guzner, R. Cristoloveanu: *Profilaxia cariei dentare prin fluorizarea apei potabile în orașul Țirgu Mureș.* Stomatologia, 1968, vol. XV., 1, 33-38.
13. **Csögör L.,** I. Szentpétery, Șt. Bocskay, Anna Kászoni, T. Kuriatko: *Unele rezultate recente privind prelucrarea pulpei dentare.* Stomatologia, 1969, vol. XVI., 3, 278.
14. **Csögör L.,** Tinkl Zsuzsa, Bocskay I., Kászoni-Kuriatko Anna: *A gangrénás gyökércsatorna gombaflórája és ennek kapcsolata a periapikális tér idült szövödményeivel.* Orvosi Szemle, 1970, XVI., 2, 129-132.
15. **Csögör L.,** St. Bocskay, Elena Cleante, Al. Monya: *Cercetări experimentale comparative ale neoformației dentinare sub acțiunea pastei Calxil și a preparatului alfachemotripsină-butazolidină.* Stomatologia, 1971, XVIII., 1, 25-31.
16. **Csögör L.,** N. Guzner, R. Cristoloveanu: *Profilaxia cariei dentare prin fluorizarea apei potabile în orașul Țirgu Mureș, experiență acumulată din anul 1960.* Stomatologia, 1972, XIX., 6, 551-559.
17. **Csögör L.,** Tinkl Zsuzsa, Gottlieb Katalin, Manolache C., Bocskay I.: *Bakteriológiai vizsgálatok értéke gyökérkezelésben.* Orvosi Szemle, 1972, XVIII., 1, 3-6.
18. **Csögör L.,** Purge D.G., Bocskay I. Tinkl Zsuzsa: *A fogászatban alkalmazott gyógyszerek és fogászati anyagok antibakteriális hatása a szuvas dentin és a fertőzött*

- gyökércsatornában vizsgálva I. Adatok a szuvas dentin és a fertőzött gyökércsatorna mikroflorája közötti összefüggésekről.* Orvosi Szemle, 1973, XIX., 4, 323-325.
19. **Csögör L.** Susana Tinkl, St. Bocskay, Elisabeta Simo: *Incidența levurilor în placa dentară și dentina cariată.* Stomatologia, 1973, XX., 3, 280.
20. **Csögör Lajos:** *Lapok a Bolyai Egyetem történetéből.* Erdélyi Figyelő (Marosvásárhely), 1990, 11-24. sz.; 1991, 1-10.sz.; 1992, 1-2. sz. (összesen 1-19 fejezet).
21. **Csögör Lajos:** *Miskolczy Dezső szerepe a magyar nyelvű egyetemi oktatás folyamatosságában és a Kolozsvári Magyar Egyetem alapításában.* In Jung János, Egyed-Zs. Imre (szerk.): *Viharban. Száz éve született Miskolczy Dezső.* Procardia Kiadó, Mv., 1994, 15-20.
22. **Csögör Lajos:** *Visszapillantás – Önvizsgálat.* In: Barabás B., Péter M., Péter H. Mária (szerk.): *A Marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészképzés 50 éve. Adatok, emlékezések.* Teleki László Alapítvány, Budapest, é.n. [1995], 11-26.
23. **Csögör Lajos:** *Előszó – tíz év múltán. Emlékeim a kolozsvári Magyar Egyetem szervezéséről.* In: Lázok János, Vincze Gábor: *Erdély magyar egyeteme 1944-1949. I. kötet.* Custos kiadó, Marosvásárhely, 1995, 45-47, 48-111.

dr. Péter Mihály

In *Teremtő életek: Marosvásárhelyi személyiségek. Tanulmányok.* Szerk. Pál-Antal Sándor, Simon Zsolt. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2011, 173–186.

